

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Верена Хан

Балканоолошки институт САНУ
Београд

СЛИКАРИ ИЗ ДАЛМАЦИЈЕ ОСЛИКАВАЈУ ГОТИЧКО И РЕНЕСАНСНО СТАКЛО У МУРАНУ

У касном средњем веку Мурано је као цењени стакларски центар у Европи неодољиво привлачно свет са разних страна. Примамљива је била могућност да се тамо нађе запослење и да се можда открије и по нека иначе брижљиво чувана занатска тајна. У муранским радионицама стицали су се и дошљаци из балканских земаља, а најбројнији су били са подручја Далмације. Долазили су већином из места и градова на копну и отоцима, који су непосредно после IV крсташког рата или нешто касније били под млетачком управом, што је исељеницима олакшавало долазак у Венецију и на мурански оток. У тамошњим стакларским радионицама огледали су се у разним једноставним или сложенијим пословима стакларског заната.¹ Довозили су дрва и тестерисали их да би даноноћно одржавали ватру у незаситим стакларским пећима, бавили се и другим тежим или мање напорним физичким радом, а издвајали су се сналажљиви и вешти појединци који су успели да изуче занат и, упркос томе што су били странци, стекну положај патрона радионице. Међу њима је било и мајстора који су обављали часну и уледну дужност „гасталда“ заната.²

Посебно место у Мурану заузимају са они досељеници са источне јадранске обале што су деловали као сликари минијатуристи, који су сложеном технологијом изводили разноврсту декорацију на стакларији.

Имена сликара пореклом из Далмације који су украшавали стаклене предмете произведене у радионицама на муранском отоку

¹ V. Han — L. Zecchin, *Presenze balcaniche a Murano e presenze muranesi nei Balcani*, Balcanica VI, Beograd 1975, 77—97.

² L. Zecchin, *Un famoso vetraio del Rinascimento: Giorgio Ballarin*, *Technica vetraria* 4, 5, 1962, 9—11; 12—14.

јављају се у групи докумената који се чувају у Државном Архиву у Венецији.³ Њихова садржина је бележена у канцеларији градске управе у Мурану у току два периода развоја сликане декорације на стаклу: од осамдесетих година XIII до средине XIV века, и од седамдесетих година XV до друге деценије XVI века. Ову грађу је у последње две деценије сакупио Луиџи Цекин (Luigi Zecchin) и објављивао је у наставцима.⁴ Пошто се у нашој старијој ликовној уметности ретко могу наћи имена појединих уметничких личности, посебно оних који су радили минијатуру, у коју ликовну дисциплину спада и осликавање стакларије, сматрали смо да би ваљало сакупити те архивске вести о нашим доскора непознатим сликарима-декораторима стакла, растурене по доста неприступачним италијанским техничким часописима, и објавити их према датим околностима као целину, уз могућа тумачења.

I

У раздобљу од XIII до XVI века сликари декоратори стакларије пореклом из Далмације пристизали су у Мурано, у два таласа, што се временски поклапа са два развојна периода у историји тамошњег стакларства. Тада је украшавање стакларије сликарним мотивима било једна од стилских и технолошких карактеристика муранских производа уопште.

Прво сведочанство о сликаном украсу на муранској стакларији забележено је у последњој четвртини XIII века. Односи се на једног Грка, византијског сликара из Науплије на Пелопонезу. У једној пресуди због неког дуга, изреченој у марту 1280. године, помиње се као дужник тај дошљак са Балкана, Грк Григорије (Grigorius de Napolis; Napoli de Romania).⁵ У документу је Григорије по професији одређен као „сликар чаша” (tintor de moiolis).⁶ Иста стручна одредница понавља се у другим списима који се односе на Григорија, све до 1288. године, кад му се губи траг у документима.⁷ Истоветна или слична професионална ознака прати имена других сликара-декоратора стакларије који су наставили Григоријев рад. Сазнање о Григоријевој делатности у Мурану представља значајан елемент за разумевање развоја сликане декорације на муранској стакларији с обзиром на богату

³ Archivio di Stato di Venezia.

⁴ L. Zecchin, *Un decoratore di vetri a Murano alla fine del Duecento*, Journal of Glass Studies (dalje: J.G.S.), XI, Corning 1963, 39—42; Исти, *Decoratori di vetri a Murano dal 1280 al 1480*, Rivista della Stazione Sperimentale del Vetro (dalje: RSV), Murano, VII/1, 31—34; V/4, 175—179; IX/2, 63—68.

⁵ Исти, *Un decoratore di vetri*, 40, 41.

⁶ Исти, *нав. дело*, 40.

⁷ Исти, *Decoratori di vetri a Murano dal 1280 al 1480*, RSV, VII/1, 1977,

баштину византијског стакларства уопште, а посебно у вези с традицијом осликавања стаклених предмета.

Међу сликарима-декораторима стакла који су наставили рад Грка Григорија у Мурану истичу се браћа Бартоломеј и Донино, пореклом из Задра.

Сликар Бартоломеј, Задранин (*Bartholomeus pintor qui fuit de Jadra*), помиње се 1290. године као сликар стаклених чаша произведених у муранској радионици стаклара Јакова Ланговарда (*Jacobo Langovardo*),⁸ раније већ познатог као кредитора поменутог Григорија Грка, сликара.⁹ У уговору од 21. новембра те године Бартоломеј се обавезао Јакову да ће током седам месеци осликавати његове чаше (*imprezere muzolos*) за наплату од девет гроша односно 24 солди за сто примерака, уз одређене санкције уколико не оствари уговорено.¹⁰ Посебно је занимљив део уговора који садржи опис иконографског обрасца на основу кога је требало да Бартоломеј декорише Јакобове чаше. Бартоломеј се, наиме, обавезао да ће чаше осликавати са по три „лика“ или „слике“ а око њих дрвеће онако „како најбоље одговара“.¹¹ Ова самов на основу речи позната ликовна схема представља једини основ за претпоставку да су у првој фази осликавања стакларије у Мурану неке чаше биле украшаване.

Име сликара Бартоломеја Задранина, које прати одредница »*pictor*«, јавља се у раздобљу од 1291. до 1325. године у документима још неколико пута.¹² По томе се може претпоставити да се Бартоломеј бавио сликарством уопште, а повремено и украшавањем чаша минијатурама. Године 1325. Бартоломеј је „здрава духа у болесном телу“ саставио опоручу,¹³ у којој помиње и своју браћу Павла и Донино. Њих двојица су, такође, живели у Мурану,¹⁴ а Донино се, као и Бартоломеј, бавио осликавањем стакларије.

Сликар Донино, Задранин (*Doninus pictor*), године 1345. се по струци одређује као „сликар стаклених чаша“ (*pictor muzolorum de vitro*).¹⁵ Од 1307. до 1351. године његово се име у доку-

⁸ Исти, *Vetriere muranesi dal 1276 al 1300*, RSSV, I/4, 1971, 3; Исти, *Cronologia vetraria veneziana e muranese dal 1286 al 1301*, RSSV, III/2, 1973, 64; исти, *Decoratori di vetri... dal 1280 al 1480*, RSSV, VII/1, 1977, 31, 32.

⁹ Исти, *Cronologia vetraria... dal 1286 al 1301*, RSSV, III/2, 1973, 64; исти, *Forestieri nell'arte vetraria muranese (1276—1348)*, RSSV, VII/6, 1977, 277.

¹⁰ Исти, *Fornaci muranesi fra il 1279 ed il 1290*, J. G. S., XII, 1970, 82.

¹¹ Исто, »... et in dictis muzollis debet facere dictus Bartholomeus tres figuras et illud quod oportunitum erit de arboris circa«.

¹² Исти, *Fornaci muranesi...*, J. G. S., XII 1970, 82, 83; V. Han — L. Zecchin, *нав. дело*, 80.

¹³ Исти, *Fornaci muranesi...*, 83.

¹⁴ V. Han — L. Zecchin, *нав. дело*, 80; L. Zecchin, *Fornaci muranesi...*, 83.

¹⁵ L. Zecchin, *Decoratori di vetri... dal 1280 al 1480*, RSSV, VII/1, 1977, 32; Исти, *Fornaci muranesi...*, 83.

ментима повремено јавља у разним контекстима.¹⁶ Поседовао је малу пећ у којој су поново запреване емајлом већ осликане чаше, да би емајл прионуо за подлогу.¹⁷ Сматра се да је Донино израдио неке мозаике у баптистерију цркве Св. Марка у Венецији, а у вези с тим послом помињу се 1325, 1344. и 1345. година.¹⁸ На основу ових података могло се претпоставити да је израда мозаичних коцкица од колорисане стаклене масе у то време, и поред увоза из Цариграда, била већ развијена и устаљена делатност у Венецији и Мурану.¹⁹

Чини се да је Донино са члановима своје породице, богато обдарене децом, живео у сиромаштву.²⁰ Усталом, осликавање стакларије тада и није био неки нарочито уносан посао.²¹ Потврду о томе да је, бавећи се сликањем на стаклу, Донино заправо животарио, пружа и чињеница што је као прекршитељ извесних одредаба из важећих правила стакларског заната, указивањем „милости“ (*grazia*) надлежних, био ослобођен плаћања казни.²²

Задрани Бартоломеј и Донино, сликари и декоратори стакларије у Мурану, остали су до краја живота у том граду: први је, чини се, умро 1325, а други вероватно 1351. године.²³

Поред помињаног Грка Григорија и наших Задрана, Бартоломеја и Донина, у првој етапи осликавања муранске стакларије документи откривају још двојицу оликара који су се бавили истим послом. Били су то Ђовани Тотолус (*Zuanus Totolus*, 1281)²⁴ и неки Петар (*Petrus*, 1348),²⁵ вероватно домаћи мајстори, пошто се у документима не наводи њихово порекло.

¹⁶ V. Nan — L. Zecchin, *nav. дело*, 79; по једној пресуди, треба да намири неки дуг за осам дана; *Исти, н.д.*, 82; *Исти, Decoratori di vetri... dal 1280 al 1480*, 32; *Исти, Forestieri nell'arte vetraria muranese (1276—1348)*, RSV, VII/6, 1977, 277.

¹⁷ *Исти, Decoratori di vetri, nav. дело*, 32.

¹⁸ A. Gasparetto, *Il vetro di Murano dalle origini ad oggi*, Venezia 1958, 211.

¹⁹ *Исто.*

²⁰ L. Zecchin, *Fornaci muranesi fra il 1279 ed il 1290*, J. G. S., XII, 1970, 83; Донино је имао 4 сина и 4 кћери.

²¹ L. Zecchin, *Fornaci muranesi fra il 1279 ed il 1280*, 82. Године 1290. Бартоломеј Задранин добијао је за сто осликаних чаша 9 гроша; Уп. *Исти, Decoratori di vetri... dal 1280 al 1480*, RSV VII/1977, 32; *Савто, син гондољера Рада, сликар-декоратор стакларије, за 14 сати ефективног рада дању и ноћу добијао је (на дан) две лире и доручак, а након четири године, колико је према погодби имао да ради, примао би 65 дуката и пар ципела*, Уп. L. Zecchin, *Decoratori di Vetri... fra il 1470 ed il 1520*. RSV, IX/2, 1979, 67.

²² *Исти, Decoratori di vetri... dal 1280 al 1480*, 32.

²³ Вид. белешку 13; о Донину вид.: V. Nan — L. Zecchin, *Presenze balcaniche*, 82.

²⁴ L. Zecchin, *Un decoratore di vetri a Murano*, 42, »Zannus Totolus qui pingit moiollos«.

²⁵ *Исти, I discendenti di Giorgio Ballarin*, RSV, I/1, 1971, 28; *исти, Cronologia vetraria... dal 1346 al 1362*, RSV, III/6, 1973, 260.

Није искључено да је у првој етапи развоја сликане декорације на стакленим предметима било, поред петорице помишљаних сликара, и појединаца који су се бавили истом делатношћу, али да стицајем околности у њиховом стручном раду није било разлога, а ни животних изазова ван струке, да им имена буду забележена у службеним књигама градске управе у Мурану.

На основу података из писане грађе могло се закључити да је од последњих деценија XIII до средине XIV века осликавање чаша била једна од његових специјалности у декорацији муранске стакларије. Списи су искључиви у томе да су тада само чаше биле предмет рада сликара-декоратора, на што указују и посебни стручни називи за лица која су се бавила тим послом.²⁶

О развијености рада сликара-декоратора стакларије сведоче уговори које су склапали с власницима стакларских пећи и обавезе које су из тих уговора проистизале. Из списка се сазнаје да су тада сликари осликавали на стотине, па и на хиљаде примерака чаша.²⁷ Награда за њихов рад одређивана је на основу јединице мере коју је сачињавало сто осликаних чаша.²⁸ Израда релативно великих количина чаша украшених сликаним мотивима упућује на претпоставку да је већина служила за свакодневну употребу лицима која су, без сумње, припадала вишим слојевима друштва. Широка употреба осликаних чаша навела је Луиђија Цекина на претпоставку да се њихово осликавање изводило емајлом, а не сликањем „на хладно”,²⁹ што би честом употребом предмета довело до брзог пропадања њиховог на тај начин сликаног украса.

Због великог броја чаша које су сликари украшавали емајлом, вероватно се тај рад обављао брзо и рутински, уз примену неких већ устаљених, често понављаних декоративних мотива и иконографских тема, те су, према томе, уникатни, „мајсторски” осликани примерци били ретки.

За прво раздобље рада на сликаном украсу на чашама у Мурану карактеристично је то да су поједине личности ангажоване на том послу релативно добро осветљене подацима из писаног из-

²⁶ *Pictor muzolorum de vitro; tintor de moiolis*, L. Zecchin, *Un decoratore di vetri a Murano*, J. G. S., XI, 1969, 39, 40; *pintor de moyolis*, V. Han-L. Zecchin, *Presenze balcaniche*, 79; *deponor de vedri*, L. Zecchin, *Decoratori di vetri a Murano*, II, 179; *Исти, нав. дело*, 65.

²⁷ Пригорије, Грк из Науплије, добија 1287. године од свог кредитора, стаклара Ђералда, патрона радионице у Мурану, налог да му ослика више од 4.000 чаша по 13 гроша за 100 комада (мање од 35 солди), ради намиривања дуга; уп. L. Zecchin, *Cronologia vetraria... dal 1286 al 1301*, RSSV, III/2, 1973, 63; сликар Валентин Унгар осликао је емајлом 1.500 комада стакларије, *исти*, RSSV, VII/4, (1977, 177). Кад се шара понављала на осликаним чашама, јединица мере износила је 100 комада; са иконографском темом, међутим, као нпр., са Благостима, цена се одређује по једном комаду (L. Zecchin, *Decoratori di vetri... fra il 1470 ed il 1520*, RSSV, IX/2, 1979, 64).

²⁸ L. Zecchin, *Fornaci muranesi...*, J. G. S., XII, 1970, 82.

²⁹ *Исти*, *Un decoratore di vetri...*, 41.

вора, али њихова делатност није документована материјалном грађом, која је, уосталом, из тог периода стакларске производње у Мурану уопште веома ретка.

Иако ниједан стаклени предмет са сликаном декорацијом из XIII—XIV века није досад поуздано идентификован као венецијански односно мурански производ, иконографски образац за осликавање чаша поменутих 1290. године, кога се приликом рада по уговору морао придржавати сликар Бартоломеј, Задранин, лако је препознатљив на неким примерцима из скупине такозваних „сиријско-франачких“ чаша, за које се сматра да су настале у другој половини XIII века у Сирији, у време франачке управе.³⁰ По другом мишљењу, међутим, оне су произведене у Венецији односно Мурану, па њихово настајање није, према томе, ограничено 1291. годином, односно падом Акре,³¹ тога последњег франачког бастиона у Сирији, када је, по Ламовој претпоставци, одласком Франака прекинута израда тих чаша, већ се њихово датовање могло проширити и на прву половину XIV века,³² за што постоје прихватљиви разлози.

Мањи број из скупине тзв. „сиријско-франачких“ чаша својим сликаним украсом и системом композиције одговара ликовном обрасцу поменутом 1290. године у Мурану. На првом месту ваља указати на примерак чаше са непознатог налазишта, означене сигнатуром мајстора Алдревандина, сада у Британском музеју (сл. 1).³³ Друга је откривена у рушевинама једне црквене резиденције у Регенсбургу, а чува се у регенсбуршком Градском музеју.³⁴ трећа је ископана у палати Стери у Палерму.³⁵ Одједна се њихов број повећао налазом чаша на локалитету Гајзелберг у Доњој Аустрији (сл. 2), за коју се претпоставило да је настала између 1260. и 1291. године у Сирији као дело неког европског мајстора.³⁶ Три медаљона на гајзелбершкој чаши, састављена од два унакрсно преплетена квадрата с приказима животиња у њима, и стилизованим срцоликим лишћем и тролистима на грани или стаблици између медаљона, по основном распореду елемената декорације одиста подсећају на помињану ликовну схему из 1290. го-

³⁰ H. Tait, *The Golden Age of Venetian Glass*, London 1979, 16—18, са прегледом раније литературе о проблему у целини.

³¹ Исто; J. C. Lamm, *Oriental Glass of Medieval Date found in Sweden and the Early History of Lustre-Painting*, Stockholm 1941, 78.

³² H. Tait, *нав. дело*, 16, 17.

³³ Исто, *нав. дело*, 11, 16, 17, Пл. В, Figs 2, с; с најпотпунијим досад објављеним каталожским подацима и библиографијом.

³⁴ Исто, *нав. дело*, 16, Fig. 2.

³⁵ G. Falson, *Gli scavi allo Steri*, *Atti del Colloquio Internazionale, Archaeologia Medievale*, Palermo, 20—22 IX, 1974, Palermo 1976, 121, Fig. 29; D. Whitehouse, *Notes on Late Medieval Glass in Italy*, *Annales du 8e Congrès de l'A. I. H. V.*, Londres-Liverpool, 18—25 Septembre 1979, Liège 1981, 171, 172, Fig. 5.

³⁶ S. Felgenhauer-Schmidt, *Ein syrischer Becher aus Niederösterreich*, *Zeitschrift für Archaeologie des Mittelalters*, Jhg. 1(1973), 99—103, Fig. 1—4.

дине. Својим сликаним украсом гајзелбершка чаша би могла поткрепити мишљење истраживача који су порекло „сиријско-франачких“ чаша тражили у муранским радионицама.³⁷ У том контексту занимљиви су и уломци чаше са сликаним украсом из прве половине XIV века, откривени у рушевинама двора босанских банава и краљева у Краљевој Сутјесци.³⁸

Блиско нам је мишљење А. Гаспарета, који је наговестио могућност да су сликари што су дошли са Балканског полуострва, носећи у свести нека сећања на чувено византијско стакло из XI и XII века, а можда и знања о техници сликања емајлом на стаклу, које је у XIII и XIV веку на Блиском истоку, односно у Сирији, досегло период процвата, утицали на укус домаћих, муранских мајстора да прихвате тај начин украшавања стакларије и да упознају тајне његове технологије.³⁹

Пажња која је, како то казују подаци из архивских листина, поклањана стакленим чашама и њиховом сликаним украсу у току последњих деценија XIII и у првој половини XIV века у Мурану могла би се делом објаснити и ондашњом значајном улоном чаше у животу и обичајима становника Европе уопште, о чему делом сведочи и разнородна и многосзначна, реалистичка или симболичка садржина сликане декорације чаша претпостављене муранске производње.

II

Од средине XIV века до нових архивских података о сликарима-декораторима стакларије у Мурану, па и о онима који су тамо дошли из Далмације, протекло је једно пуно столеће. Тај други талас пресељавања из Далмације почео је седамдесетих година XV века. Знаци опадања приметни су у другој деценији XVI века, што се готово подударило с другом фазом развоја у историји сликаног украшавања стакларије муранске производње. На тај развој утицало је више чинилаца, међу којима ваља посебно истаћи новине у стакларској технологији. Проналаском такозваног „кристалинског“ стакла средином XV века у Мурану и захваљујући његовим вредностима — безбојност, чистоћа и прозрачност — створена је оплемењена подлога за сликање емајлом. Већ у првој половини XV века откривена је у Мурану и технологија „млечног“ стакла (*vetro lattimo*),⁴⁰ које је, такође, представљало подес-

³⁷ Вид. белешку 30.

³⁸ В. Хан, *Маргиналије уз налазе осликаног средњовековног стакла из Краљеве Сутјеске*, *Balcanica* VIII, 1977, 138, *sqq.*, сл. 4.

³⁹ А. Gasparetto, *Matrici e aspetti della vetraria veneziana e veneta medievale*, *J. G. S.*, XXI, 1979, 94.

⁴⁰ L. Zecchin, *Lattimo nelle scritture muranesi del XV e del XVI secolo*, *RSSV*, VI/3, 1976, 115—118; аутор наводи 1420. годину као датум кад се термин »lattimo bianco« први пут јавља у муранским списима.

ну подлогу за сликану декорацију, као, уосталом, и у то време много израђивано стакло азурне или кобалтне боје (познати су судови од кобалтног стакла осликани емајлом у Византији Комнина), што је доприносило упечатљивости општег колористичког утиска предмета осликаних емајлом у више боја.

У другој половини XV века дошло је и до формалних, стилских промена у муранској стакларији. Постепено су нестајали готички облици и детаљи украса којима су подражавани предмети израђени од метала. Заменявала су их сада нова, разнородна стилска и типска решења у духу ренесансе и у складу с материјом од које су израђивани. Чаша губи свој некадашњи значај и улогу коју је имала у XIII и XIV веку. Раздобље од последње четвртине XV до друге деценије XVI века представља „златно доба” сликане декорације на стаклу произашлом из муранских радионица. У то је време муранска осликана стакларија била у Европи на највишој жени.

У „златно доба” сликане декорације на муранском острву, главни извор обавештења о сликарима који су учествовали у том послу, па и досељеницима из Далмације, представљају документи с тужбама које се подносе због неиспуњавања уговорених обавеза, затим списи с пријавама доушника у служби градске управе против појединаца који су заобилазили одредбе и правила „матрикуле” заната и записници о разним споровима и другим животним недаћама.

У деветој деценији XV века, сликари досељеници из Далмације окупљали су се у радионици, „сликарској школи”, коју је водио сликар Валентин Унгар (Valentinus Ungarus; Valentinus pictor), пореклом из Угарске, где су стицали знања о осликавању стакларије емајлом и о њеном позапљивању, јер су те вештине биле Унгарова специјалност у сликарском занату.⁴¹

Јуна месеца 1480. године Валентин Унгар прима на занат Ивана из Нина (Ioannes de Nona),⁴² пореклом из града с богатом и слојевитом културном баштином. Иван се обавезао Валентину да ће провести као фамгулус осам година на раду у његовој радионици.⁴³ Пошто, међутим, наш Нињанин није испунио дату обавезу, јер је напустио свог учитеља после пет година науковања и служења, градска управа у Мурану га је позвала на одговорност и наредила му да се врати и настави да ради у Валентиновој радионици.⁴⁴ Друге вести о Ивану нису познате.

⁴¹A. Gasparetto, *Il vetro di Murano*, 81, с наводима старије литературе; L. Zecchin, *Decoratori di vetri... dal 1480 al 1500*, RSSV, VII 1977, 175; исти, *Decoratori di vetri... fra il 1470 ed il 1520*, RSSV, IX/2, 1979, 65.

⁴² L. Zecchin, *Decoratori di vetri... dal 1480 al 1500*, RSSV, VII/4, 1977, 175.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

Други Валентинов ученик са источне обале Јадрана био је Н и к о л а из Сења, син Ловрин (Nicholaus de Signa, quondam Laurentii).⁴⁵ Никола је почео да учи занат у јуну 1482, када је имао тек дванаест година. Уговором се обавезао Валентину да ће провести једну деценију на занату у његовој радионици; Валентин је, опет, обећао да ће, поред обавезе да оспособи Николу у осликавању стакларије, научити га да чита и пише.⁴⁶ Даља судбина Николлина није позната.

Вероватно Валентин Унгар је посредно утицао и на рад и развој сликара-декоратора стакла Н и к о л е из Сплита (Nicolaus de Spalato).⁴⁷ Најиме, неки сликар Пасквалин, син гондољера Бакома Пизанца, као бивши ученик Валентина Унгара је после неког спора до ког је између њих дошло отворио радионицу за декорисање стакларије. У тој радионици је 1482. године запослио Николу Сплићанина као свог помоћника.⁴⁸ Зна се да је Никола осликавао предмете израђене од већ чувеног „кристалинског” стакла муранске производње.⁴⁹

Вреди посебно истаћи да се прва сведочанства забележена у XVI веку о предметима од муранског стакла, украшеним емајлом и делимично позлаћеним, налазе у једном инвентару, из 1508. године извршеном у стакларској радионици коју су водили А л о ј з и је и Б е р н а р д и н Д р а г а н и (Alvise, Bernardino Dragani),⁵⁰ представници треће генерације стакларске породице пореклом из Далмације.⁵¹ У још једној радионици за производњу стакла у Мурану коју су водили чланови чувене стакларске породице словенског порекла с родоначелником Јурјом Баларином (Georgius Ballarin), родом Сплићанином,⁵² нарочито је неговано осликавање стакларије емајлом. У једној порудбини која је 1511. године била утлућена стаклару Ивану Баларину, сину Јурјевом, помињу се разни емајлом осликани и делимично позлаћени предмети с ликовима, израђени од неколико врста стакла: кристалинског, млечног, марморираног.⁵³

Мада се браћа Алојзије и Бернардо Драгани, и Јурај и Иван Баларини, отац и син, нису, колико је познато, бавили сликањем на стаклу, они су, показујући нарочиту склоност за такво декорисање стакларије, најмили стручњаке за тај посао. Међу њима је било и сликара словенског порекла. Јурај Баларин је из Далмаци-

⁴⁵ Исти, *нав. дело*, 176; A. Gasparetto, *Il vetro di Murano*, 81.

⁴⁶ Исто, 176.

⁴⁷ Исто, 175.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ L. Zecchin, *I Dragani, vetrai muranesi del Cinquecento*, RSSV, VIII/6 1978, 259—264; Исти, *Decoratori di vetri... fra il 1470 ed il 1520*, RSSV, IX/2, 1979, 65.

⁵¹ Исти, *I Dragani*, 260, 261.

⁵² Исти, *Un famoso vetrato del Rinascimento: Giorgio Ballarin*, *Tecnica vetraria* 4, Milano 1982, 11.

⁵³ Исти, *Decoratori di vetri... fra il 1470 ed il 1520*, 65, 66,

је довео на наук и рад у Мурано Јакова Полицијана, Словена (Jacobus Poliziano; Politiano pictor; Iacobus Sclabonus olim pictor Ballarini).⁵⁴ Као Јурјев штићеник, Јаков је у Мурану изучио вештину сликања емајлом на стаклу. После Јурјеве смрти (1505) наставио је рад у радионици Ивана, Јурјевог сина.⁵⁵

Године 1513. у муранским списима се јавља „сликар и стаклар” Матија Словен (Matheus Sclabonus, pictor seu vitrarius).⁵⁶ Иако нема података о некој његовој делатности, чињеница што се помиње као сликар и стаклар намеће претпоставку да се бавио и осликавањем стакларије.

Сликар Санто, син муранског гондољера Рада Словена (Sanctus quondam Radi barcharoli Muriani; pictor Sanctus, fio che fo de ser Rado Sciavon), уговором из 1513. године се обавезао да као најамник четири године осликава стакларију у радионици браће Филипа и Бернардина, сликара-декоратора стакла.⁵⁷

Матија Словен и Санто Радић последњи су познати сликари словенског порекла из Далмације који су деловали у Мурану као декоратори готичке и ренесансне стакларије.

За другу фазу развоја сликаног украса на муранској стакларији карактеристично је што се подаци из писаног извора убедљиво подударују са релативно богатим фондом сачуване стакларије из истог времена, растурене по европским и америчким музејима, јавним и приватним збиркама, црквеним ризницама. Чапша није тада једини предмет који се декорише емајлом. У то се време у архивској грађи сликари стручно више не одређују појмовима као специјалисти за осликавање чапша. Списак емајлом украшених предмета проширио се на више врста: на тзв. „таце” или „конфетнице”, затим на путире, купе, боце, најчешће типа „ходчасничких плоски” и сланике. У списима се декоративни мотиви само уопштено наводе, као нпр., лишће, цвеће, ликови, фигурални украси, сцене са профаним и религијским садржајем, без детаља који би, можда, помогли да се идентификују са сачуваним оригиналима. Посебно се истиче да су неки детаљи, на пример, рељефно обрађена ребра, украшени позлатом.⁵⁸ Најчешће примењивани сликани мотиви декорације, типични за стакларију епохе, састављени су од тачкица, изведени емајлом разних боја, као формална баштина преузета са Блиског истока или уопште из оријенталне односно исламске уметности. Тачкице поређане у низове служе као оквирне праке других елемената украса, од њих се

⁵⁴ Исти, *I discendenti di Giorgio Ballarin*, 29; Jacopo Politiano Schiavon pure lui chiamato a Murano da Giorgio nei primi anni di Cinquecento, ed accolto in casa sua e trattato come uno di famiglia, rimasto poi a depenzer alle dipendenze del figlio Giovanni.

⁵⁵ Исти, *Decoratori di vetri... fra il 1470 ed il 1520*, 66.

⁵⁶ Исто, 67.

⁵⁷ Исто; текст овог уговора објављен је у целини.

⁵⁸ Исти, *Decoratori di vetri... dal 1480 al 1500*, RSSV, VII/4 1977, 179; IX/2, 1979, 65.

састављају разни орнаменти, на пример, мотив „рибље крљушти”, или „перја”, кружићи, троуглови и друго. Слика се фантастична вегетација, репродукују се хералдички знаци, судови се декоришу портретима савременика, жанр-сценама са митолошком или религијском садржином или пак темама из свакодневног живота. Осликани примерци губе свој ранији, масовни, утилитарни значај. Поједини предмети истичу се својим ликовним вредностима и искључивошћу, и по томе се као колекционарски или ризнички уникати саставају у ред луксузне, уметничке стакларије. Њен сликани украс прелази занатске оквири и представља значајан допринос минијатурном сликарству ренесансе или сликарству уопште.

Да закључимо: према оцени нашег времена, међу вредности које се приписују минијатури уопште, средњовековној напосе, убајају се и њена доступност и комуникативност, из чега следи и њена посредничка улога коју је у прошлости вршила између разних уметничких техника и израза у преносу орнамената и иконографских садржаја и њихових ликовних решења. У томе је, свакако, предњачила илуминација књига, јер је сама књига, погодна за преносење и коришћење, по својој основној намени успешно служила и као ликовни предлогак. Не треба запоставити ни значајну улогу коју је у истом смислу могла да врши, а без сумње ју је и вршила, минијатурама осликана стакларија, пре свега трпезна, презентована узваницима »ad oculos«, међу којом је у XIII и XIV веку чаша превладавала. Док су, међутим, пергамена и хартија издржавале и издржале многе испите времена пркосећи последицама људске непажње и необазливости, стакло је, као материјал, истина, привлачан и прелеп, због своје крхкости као подлога минијатури било веома негостојано у свом трајању.

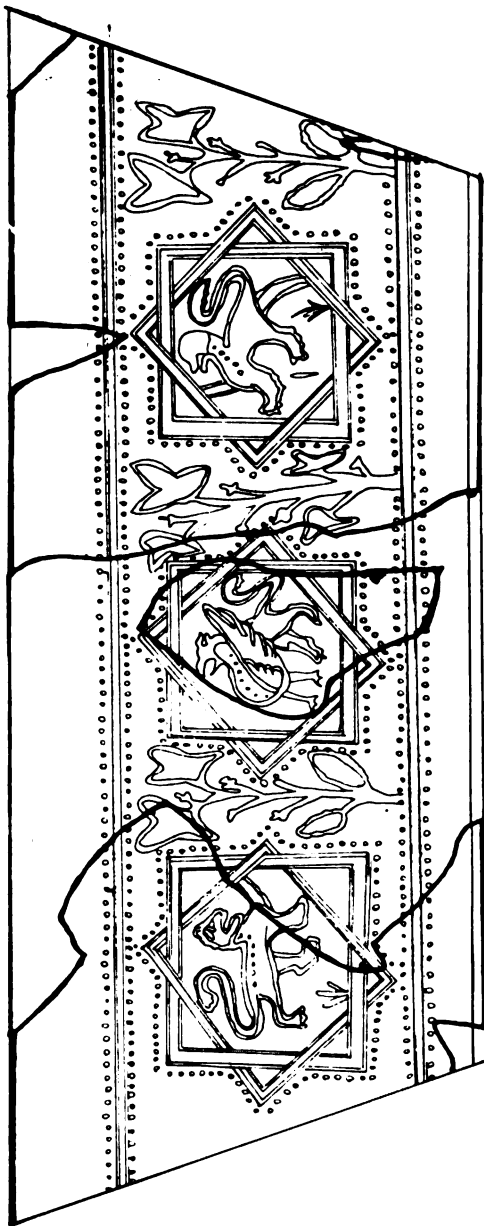
Мада су архивски подаци о осморици сликара из Далмације једини докази о учешћу наших људи у осликавању готичке и ренесансне стакларије у Мурану — било да су тамо дошли већ као изучени мајстори или да су занат савладали у муранским радионицама — и упркос томе што су фактографски подаци о њима оскудни, а одсеци времена у којима се јављају релативно кратки, њиховим именима повећао се списак наших мајстора и уметника који су у једној ексклузивној ликовној дисциплини више или мање успешно деловали на страни.

Пошто сачувани осликани предмети нису обележени неким посебним знаком радионице, а ни сигнатуром мајстора, веза између спашених примерака осликане стакларије и сликара који се у архивским списима помињу као извођачи, није до сада могла бити утврђена. Стога, у првој и у другој фази развоја емајлом осликане стакларије остају непознати удео и евентуални уметнички допринос осморице сликара пореклом из Далмације поред више од двадесетак других, домаћих и страних мајстора који су се у то време бавили истим послом у Мурану, а чији радови деле

исту, заједничку судбину анонимности. Упркос чињеници, међутим, што се идентификација радова далматинских сликара-декоратора стакларије није могла остварити, њихово деловање забележено у архивским списима, представља реалност којој је, у могућим околностима, вредело указати пуну пажњу и дати јој одређено место у историји наше ликовне уметности и културе.

Сл. 1. Алдревандинова чаша, Британски музеј. (по Н. Тait)

Сл. 2. Развијени мглив сликан на чаши из Гајзелберга, Доња Аустрија, (по S. Felgenhauer-Schmidt)